

ΣΟΦΙΑ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Η δημιουργική γραφή στο σχολείο

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ - ΙΔΕΕΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ - ΣΕΝΑΡΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Οδηγός
εκπαιδευτικού

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	13
----------------	----

ΑΝΑΓΝΩΣΗ, ΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ

†Μίμης Σουλιώτης, <i>Για το ταλέντο και την έμπνευση</i>	19
Θανάσης Βαλτινός, <i>Η δημιουργική γραφή και η διδασκαλία της</i>	21
Ανδρέας Καρακίτσιος, <i>Δημιουργική γραφή: Μια άλλη προσέγγιση της Λογοτεχνίας ή η επιστροφή της Ρητορικής;</i>	23
Θεόδωρος Παπαγγελής, <i>Το καλό σημάδι της γραφής</i>	33
Σάκης Σερέφας, <i>Ο πίνακας και το μέλι</i>	37

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΜΙΛΟΥΝ ΟΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΙ

Τάσος Αποστολίδης, <i>Κείμενο για κόμικς σημαίνει... σενάριο</i>	47
Σωτήρης Γκορίτσας, <i>Δύο ή τρία πράγματα που έμαθα γι' αυτήν</i>	51
Μιχάλης Γκανάς, <i>Ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή</i>	55
Άρης Δημοκίδης, <i>Αφήνοντας ελεύθερη τη φαντασία μας (και ελπίζοντας για το καλύτερο)</i>	57
Άκης Δήμου, <i>Κάποια πράγματα που έμαθα γράφοντας για το θέατρο (ενώ στην πραγματικότητα δεν έχω μάθει τίποτα)</i>	61
Πάνος Θεοδωρίδης, <i>Τοπολογία του ιστορικού μυθιστορήματος</i>	65
Δημήτρης Καλοκύρης, <i>Σμήνη φαντασιών</i>	69
Τζένη Μαστοράκη, <i>Η «λογία» μου</i>	71
Αμάντα Μιχαλοπούλου, <i>Πώς γράφεται μια ιστορία: συμβουλές σε μικρούς συγγραφείς</i>	75
Ελένη Μπούρα, <i>«Τι σημαίνει επιμέλεια βιβλίου;»</i>	79
Σοφία Νικολαΐδου, <i>Μην το λες. Δείξ' το</i>	81
Μαρίζα Ντεκάστρο, <i>Σχετικά με τα βιβλία γνώσεων</i>	85
Νίκος Παναγιωτόπουλος, <i>Το σενάριο είναι ιδιότροπο κείμενο</i>	89
Σάκης Σερέφας, <i>Η τρίτη θέση</i>	93
Μικέλα Χαρτουλάρη, <i>Με στόχο την κοινωνικοποίηση του αναγνώστη. Οδηγίες προς ναυτιλλομένους στις θάλασσες της δημοσιογραφικής κριτικής</i>	97

Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Σοφία Νικολαΐδου, Η δημιουργική γραφή στο σχολείο	103
---	-----

ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

Σοφία Νικολαΐδου, Διδακτικές προτάσεις και παιδαγωγική πρακτική. Συγκλίσεις και αποκλίσεις	145
---	-----

ΠΟΙΗΣΗ

Αλίκη Συμεωνάκη, Η Ποίηση ως Δημιουργική Γραφή – Μια νεανική πρόκληση	151
Δημήτρης Αδαμίδης, Από τον Καρυωτάκη στη slam poetry	163
Άντυ Αθανασιάδου, Συγγραφή ποιήματος: μια πρόταση	179
Ιωάννα Αμπατζή, Χρωματίζοντας με λέξεις: η διδασκαλία της δημιουργικής γραφής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση μέσω της ζωγραφικής	187
Παναγιώτης Αργυρόπουλος, Υπερρεαλιστική ποίηση και γραφή	205
Όλγα Γκιάφη, Διδάσκοντας ένα υπερρεαλιστικό ποίημα: Οδυσσέας Ελύτης, Μικρή πράσινη θάλασσα	211
Κωνσταντίνα Ηλιοπούλου, Μια κουζίνα για όλους	227
Γιάννης Κατσιγιάννης, Κι αν είμαι ροκ: παίζοντας με τους στίχους	251
Άρτεμις Μιχαηλίδου, Another road that can be taken: Σύγχρονη αμερικανική ποίηση και δημιουργική γραφή στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση	261
Αγγελική Πεχλιβάνη, Από τη διδασκαλία της Ποίησης στη Δημιουργική Γραφή: Μια απόσταση χιλιομέτρων... ή χιλιοστού	285
Κωνσταντίνα Πίστα, Κόμικς και ρίμες στο Σχολείο Εκπαίδευσης Ενηλίκων: Το σονέτο	365
Θεοδοσία Ράπτου, Το λίμερικ και η διδασκαλία του στο Δημοτικό Σχολείο	373
Αναστασία Φακίδου, Χαϊκού: Μια διδακτική πρόταση	391
Μαρία Γιαπαλάκη-Χάλαζα, Ψηφιακή ποίηση – ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ	411

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ, ΙΣΤΟΡΙΑ, ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ, ΠΑΡΑΜΥΘΙ, ΨΗΦΙΑΚΗ ΑΦΗΓΗΣΗ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΦΑΝΤΑΣΙΑ

Ιάκωβος Αποστολίδης, Η πολιορκία και η έξοδος του Μεσολογγίου: Δημιουργική Γραφή στο πλαίσιο του μαθήματος της Ιστορίας	441
--	-----

Δημήτρης Δρένος, Οι μαθητές μετρούν τα άστρα – και τα βρίσκουν γεμάτα εξωγήινους. Επιστημονική φαντασία και δημιουργική γραφή. Θεωρία και ασκήσεις	447
Χριστίνα Κούρφαλη, Φιλοσόφησέ το	471
Θανάσης Κουτσογιάννης, Από τον Λουκιανό στον Ίταλο Καλβίνο: περιγράφοντας το φανταστικό	485
Ειρήνη Λαρδούτσου, Δημιουργική νηπιο-γραφή	497
Αλεξάνδρα Μαυρίδου και Γεώργιος Ρουβάς, Εισαγωγή στη μυθιστορία: Παίζοντας τον συγγραφέα από τη σύλληψη της ιδέας στη συγγραφή	511
Μαρία Νέζη και Θεοδώρα Τριαντοπούλου, Δημιουργώντας ιστορίες με εικόνες: δραστηριότητα ψηφιακής αφήγησης	527
Έφη Ντασκαγιάννη, Παίζοντας με τις λέξεις: σύντομες δραστηριότητες δημιουργικής γραφής με αφορμή ένα διήγημα του Παπαδιαμάντη	541
Μηνάς Παπαδόπουλος, Ο λογοτεχνικός χαρακτήρας ταξιδεύει: Μετατοπίσεις του λογοτεχνικού χαρακτήρα στον χρόνο	551
Μαρέττα Σιδηροπούλου, Δημιουργική Γραφή και Ανθρωπολογία: Λογοτεχνικές όψεις του εθνογραφικού λόγου	561
Τίνα Χρηστίδη, Συγγραφέας για μια μέρα. Μια πρόταση Ερευνητικής Εργασίας Project	577
Τίνα Χρηστίδη, Τη νύχτα που έφτασε η Πάραλος. Πρόταση διδασκαλίας των αρχαίων της Α΄ Λυκείου μέσω δημιουργικής γραφής	587

ΚΟΜΙΚΣ, ΣΕΝΑΡΙΟ, ΘΕΑΤΡΟ

Βάγια Δανιηλίδου, Κινηματογράφος και Λογοτεχνία: Η Δημιουργική Γραφή Σεναρίου. Κείμενο και φιλμικό (υπερ)κείμενο	603
Μαγδαληνή Μπεκρή, Ηθοποιοί και συγγραφείς ή Κρέοντας vs Αντιγόνη	619
Φώτης Παπαστεφάνου, «Ηρωες από χαρτί». Γνωρίζοντας τη λογοτεχνία μέσω των κόμικς	643

Αρχισα να διδάσκω δημιουργική γραφή με άγνοια κινδύνου. Το βάπτισμα του πυρός το οφείλω σε έναν ποιητή που αγαπώ και έναν πανεπιστημιακό δάσκαλο που υπολήπτομαι, τον αείμνηστο Μίμη Σουλιώτη. Όταν με κάλεσε το καλοκαίρι του 2002 στην Πρέσπα για ένα σεμινάριο δημιουργικής γραφής που συνδιοργάνωναν το Ευρωβαλκανικό Άσυλο Ποίησης, η Εταιρεία Γραμμάτων και Τεχνών Φλώρινας και το Βιβλιολογεϊόν της Παιδαγωγικής Σχολής του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, έσπευσα. Δεν είχα και πολλή ιδέα περί τίνος πρόκειται. Είχα όμως πλάι μου δύο πολύπειρους μάστορες, έναν ποιητή, τον Μίμη Σουλιώτη, κι έναν πεζογράφο, τον Θανάση Βαλτινό. Η εμπειρία του εργαστηρίου υπήρξε ξεσηκωτική. Έκτοτε επαναλήφθηκε αρκετές φορές, με την ίδια πάντοτε σύνθεση εκ μέρους των διδασκόντων.

Το 2008 ο Μίμης Σουλιώτης κατάφερε το ακατόρθωτο. Σχεδίασε, οργάνωσε και έθεσε σε λειτουργία το πρώτο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Δημιουργικής Γραφής σε ελληνικό Πανεπιστήμιο. Έζησα την ανάπτυξη του Μεταπτυχιακού Προγράμματος από κοντά κατά τα πρώτα πέντε χρόνια της λειτουργίας του (2008-2013), διδάσκοντας δύο μαθήματα στους μεταπτυχιακούς φοιτητές και παρακολουθώντας εκ του σύνεγγυς τη συγγραφική πορεία και το έργο τους κατά τη διάρκεια της διετούς φοίτησής τους εκεί. Πολύτιμη και πολλαπλώς διδακτική εμπειρία, η οποία συνεχίζεται στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Δημιουργικής Γραφής του ΑΠΘ που λειτουργεί από το 2015 με διευθυντή τον καθηγητή Ανδρέα Καρακίτσιο.

Παράλληλα, εκτός από τα κατά τόπους σεμινάρια που διοργάνωναν πανεπιστημιακοί ή άλλοι φορείς, ανέλαβα τη διδασκαλία τμημάτων δημιουργικής γραφής στο Εργαστήρι Βιβλίου του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου (2010-2012) και στον Ιανό (2016 κ.ε.) με αντικείμενο τη συγγραφή μυθιστορήματος, επίσης στο Οξυγόνο και στον Πολυχώρο των εκδόσεων Μεταίχμιο με αντικείμενο τη συγγραφή πεζού λόγου και την αξιοποίηση της δημιουργικής γραφής για εκπαιδευτικούς (2013 κ.ε.).

Η πολυετής αυτή διδακτική εμπειρία είχε συγγραφικό αποτέλεσμα: το 2014 κυκλοφόρησε το βιβλίο *Πώς έρχονται οι λέξεις. Τέχνη και τεχνική της δημιουργικής γραφής*, το οποίο συγκεντρώνει ιδέες και ερεθίσματα, προτείνει ασκήσεις και παρουσιάζει τις εκδοχές διαφορετικών συγγραφικών λύσεων. Άλλωστε δεν

υπάρχει ένας και μόνον ενδεδειγμένος τρόπος για να φτάσει κανείς στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Αυτή είναι και η γοητεία της λογοτεχνίας: τα ανοιχτά δεδομένα, οι παρακαμπτήριες οδοί, οι εναλλακτικές τεχνικές.

Τη σχολική χρονιά 2010-2011, με πείρα αρκετών πλέον ετών διδασκαλίας της δημιουργικής γραφής σε ενηλίκους, δοκιμάσαμε, σε συνεργασία με τον καθηγητή Μίμη Σουλιώτη και το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Δημιουργικής Γραφής του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, ένα Πιλοτικό Πρόγραμμα αξιοποίησης της Δημιουργικής Γραφής για τη διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων στο Πειραματικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Το πιλοτικό αυτό πρόγραμμα εφαρμόστηκε σε ένα τμήμα της Α΄ Γυμνασίου στη διάρκεια μιας ολόκληρης σχολικής χρονιάς και αφορούσε τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και της νέας ελληνικής γλώσσας και γραμματείας. Τα πρώτα θετικά αποτελέσματα κατά την παραγωγή συνεχούς γραπτού λόγου οδήγησαν στην απόφαση της συνέχισης – διεύρυνσης του Προγράμματος για τα επόμενα τρία χρόνια και της παρουσίας των εκπαιδευτικών αποτελεσμάτων του σε συνέδρια, επιστημονικά περιοδικά και ημερίδες.

Πολλοί εκπαιδευτικοί εδώ και δεκαετίες εφαρμόζουν στις τάξεις τους σποραδικές δραστηριότητες δημιουργικής γραφής ως άρτυμα κατά τη διάρκεια του μαθήματος, για παράδειγμα αλλάζοντας την οπτική γωνία στην αφήγηση ή ζητώντας από τους μαθητές να δώσουν ένα διαφορετικό τέλος σε μια ιστορία. Στη συγκεκριμένη πιλοτική εφαρμογή συγκεντρώθηκαν –αλλά και επινοήθηκαν– πολλές και διαφορετικές εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Τις δουλέψαμε με τους μαθητές στη διάρκεια μιας ολόκληρης σχολικής χρονιάς, ώστε να σταθμιστούν τα αποτελέσματα μιας πιο συστηματικής εφαρμογής, με στόχο πάντα την παραγωγή λόγου – κυρίως γραπτού.

Θα είμαι ειλικρινής: πρότεινα το πιλοτικό αυτό πρόγραμμα όχι τόσο από μια παιγνιώδη διάθεση πειραματισμού όσο από μια προσπάθεια να λυθεί ένα παλιό πρόβλημα. Το συγκεκριμένο τμήμα, υπερδραστήριο και εμπνευσμένο, όπως αποδείχτηκε στην πορεία της διδασκαλίας, παρουσίαζε σοβαρές αδυναμίες κατά την παραγωγή συνεχούς γραπτού λόγου. Δοκίμασα τη δημιουργική γραφή σχεδόν από απόγνωση. Αποδείχτηκε ένα δυναμικό εργαλείο που ενίσχυσε τη διάθεση για μάθηση, βελτίωσε τη σχολική επίδοση και μεταμόρφωσε το κλίμα μέσα στην τάξη.

Θέλω να πω: η δημιουργική γραφή δεν υπήρξε ούτε πρόσφατη ούτε πρόσκαιρη δραστηριότητα. Αποτελεί συγγραφικό και διδακτικό εργαλείο με μακρά πα-

ράδοση, τουλάχιστον στον αγγλοσαξονικό χώρο, με ενδιαφέροντα έως τρανταχτά αποτελέσματα. Όσον αφορά τον χώρο του σχολείου, η δημιουργική γραφή δεν αποτελεί ρηξικέλευθη καινοτομία. Οι περισσότεροι έχουμε χρησιμοποιήσει δραστηριότητες δημιουργικής γραφής στην τάξη μας, χωρίς ίσως να τις ονομάσουμε έτσι.

Η δημιουργική γραφή δεν είναι πανάκεια ούτε μαγικό φίλτρο. Χαρίζει, όπως όλες οι καινοτόμες δράσεις, τη μετακίνηση του πρίσματος, που είναι απαραίτητη ως συγγραφικό καύσιμο και διδακτική πρακτική. Από τη σχολική δραστηριότητα ενός πενταλέπτου ως ένα πιλοτικό πρόγραμμα δημιουργικής γραφής, ο εκπαιδευτικός διαλέγει κάθε φορά αυτό που κρίνει ότι αρμόζει στην τάξη του, τη δυναμική της και τους στόχους που έχει θέσει στο μάθημα. Άλλωστε ο ίδιος έχει διαμορφωμένη παιδαγωγική ιδεολογία και διδακτική πρακτική. Αναγνωστικό γούστο, αρέσκειες και απαρέσκειες. Επιλέγει τα εργαλεία του, διαμορφώνει και αναμορφώνει το υλικό του, δοκιμάζει, ξαναδοκιμάζει ή απορρίπτει.

Η δημιουργική γραφή στο σχολείο αποτελεί ένα ακόμα διδακτικό εργαλείο και όχι μια συγγραφική μέθοδο. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως δόλωμα ή άρτυμα της διδασκαλίας. Ως παίγνιο, που ανατάσσει τις παγιωμένες ισορροπίες στη σχολική τάξη και δίνει στα παιδιά την όρεξη να γράψουν. Κάτι παραπάνω: η δημιουργική γραφή αποδεικνύεται ένα πολύτιμο εργαλείο για πολυμήχανους εκπαιδευτικούς. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, αναδεικνύει τον μηχανισμό της συγγραφής (αλλά και της πρόσληψης) του λογοτεχνικού κειμένου, καταδεικνύοντας τα στοιχεία της τεχνικής του και αποκαλύπτοντας τη δραστικότητα της τέχνης του. Όταν συμβαίνει αυτό, περνάμε από τη χρησιμοποίηση της δημιουργικής γραφής στην αξιοποίησή της. Αναμορφώνουμε τη διδακτική μας πρακτική και διαμορφώνουμε μια πιο βαθιά, εν πολλοίς βιωματική και ταυτόχρονα υποψιασμένη και λεπταίσθητη, πρόσληψη της λογοτεχνίας.

Το βιβλίο αυτό είναι αποτέλεσμα συνεργασίας· έργο φιλίας και αμοιβαίας εκτίμησης. Οι άνθρωποι που συμμετέχουν σ' αυτό, ακαδημαϊκοί, πανεπιστημιακοί δάσκαλοι, συγγραφείς, σκηνοθέτες, επιμελητές, δημοσιογράφοι, σχολικοί σύμβουλοι, ηθοποιοί, κομίστες, σεναριογράφοι, συνάδελφοι εκπαιδευτικοί, παλαιοί μεταπτυχιακοί φοιτητές και φρέσκοι διδάσκοντες της δημιουργικής γραφής σε ανηλίκους και ενηλίκους, δέχτηκαν με χαρά να προσφέρουν τις λέξεις, τις σκέψεις, την επαγγελματική τους πείρα σε έναν πολυσυλλεκτικό τόμο, που στόχο του έχει να ανοίξει τη βεντάλια της δημιουργικής γραφής και της διδασκα-

λίας της, προσφέροντας ιδέες και υλικό στους ενδιαφερόμενους εκπαιδευτικούς – και όχι μόνο.

Το βιβλίο κυκλοφόρησε για πρώτη φορά σε μορφή e-book το 2015. Η θερμή υποδοχή των εκπαιδευτικών που το αγάπησαν και το αξιοποίησαν στη διδασκαλία τους μάς έκανε να προχωρήσουμε στην έντυπη έκδοση. Ένα παραπάνω που η δημιουργική γραφή δεν αποτελεί πλέον μία παράπλευρη εκπαιδευτική δραστηριότητα, η οποία αναπτύσσεται στο περιθώριο του διδακτικού χρόνου. Το συγκεκριμένο βιβλίο μπορεί να αποδειχθεί πολλαπλώς χρήσιμο στους εκπαιδευτικούς: τους εισάγει στο θέμα και παρέχει ιδέες, ασκήσεις και δραστηριότητες που έχουν δοκιμαστεί.

Ο ανά χείρας τόμος σχεδιάστηκε όχι τόσο με την περιοριστική λογική του εγχειριδίου όσο με την ελευθεριακή λογική της έντυπης συνάντησης και της συνομιλίας κειμένων, προσώπων και πρακτικών. Εισηγήσεις για το πέρασμα από τον προφορικό στον γραπτό λόγο, για τον ρόλο και τη λειτουργία της φιλιαναγνωσίας στο σχολείο, τη διδασκαλία της δημιουργικής γραφής, αλλά και πάμπολλα σχέδια μαθήματος με τα οικεία φύλλα εργασίας, που προτείνουν πάσης φύσεως εφαρμογές και γεννούν ιδέες. Από τον σχεδιασμό των διδακτικών προτάσεων δεν θα μπορούσε να λείπει το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας, οι κάθε είδους διαθεματικές προσεγγίσεις και ο σχεδιασμός των ερευνητικών εργασιών (projects).

Και, φυσικά, δεν θα μπορούσε να λείπει το αυτονόητο: ο λόγος των δημιουργών και των ανθρώπων του βιβλίου. Χωρίς τους δημιουργούς, που μιλούν για την τέχνη τους και ανοίγουν τα χαρτιά τους, κάθε συζήτηση για τη δημιουργική γραφή –και τη συγγραφή γενικότερα– καταλήγει άνευ αντικειμένου. Γιατί, πώς να το κάνουμε, ο λόγος για τη δημιουργική γραφή, όπως και ο κριτικός ή φιλολογικός λόγος, είναι εκ προοιμίου δευτερογενής. Χρειάζεται τη λογοτεχνία για να υπάρξει.

Ευχαριστώ από καρδιάς όλους αυτούς που κοπίασαν για το βιβλίο. Φίλους, συνεργάτες, συναδέλφους, πάλαι ποτέ μεταπτυχιακούς φοιτητές, μαθητές. Η συγγραφή είναι μοναχική δουλειά. Τις πιο πολλές φορές, αυτή είναι και η γοητεία της. Η συζήτηση για τη συγγραφή, αντιθέτως, όπως και η εκπαιδευτική πράξη, είναι συλλογική υπόθεση. Αυτό το βιβλίο ας είναι αφιερωμένο στους ανθρώπους που αντέχουν να συνομιλούν με γνώση και με πάθος.

Σοφία Νικολαΐδου

Ανάγνωση, γραφή και δημιουργική γραφή

Για το ταλέντο και την έμπνευση**

Η δημιουργική γραφή μπορεί να περιλάβει ακόμη και την αντιγραφή: ο επιμελής Γ. Σεφέρης είχε αντιγράψει με το χέρι τις Ωδές του Κάλβου και σημειώνει ότι αυτό τον ωφέλησε ως ποιητή.

Ο όρος είναι καταχρηστικός με την έννοια ότι η γραφή είναι δημιουργική έτσι ή αλλιώς. Είναι ωστόσο σαφές στο νόημά του και επιπλέον έχει καθιερωθεί ως επείσακτος (creative writing), άρα τον κρατούμε. Σκοπεύω να σχολιάσω ορισμένες προκαταλήψεις που για την ώρα επικρατούν, σχετικές με το ταλέντο και με την έμπνευση. Δεν θα ορίσω τους επίμαχους όρους: σημαίνουν ό,τι καταλαβαίνει καθείς και νομίζω ότι όλοι προσλαμβάνουμε από τις δύο αυτές λέξεις το ίδιο επάνω κάτω νόημα.

‘Όποιος δουλέψει όσο εγώ, θα συνθέσει το ίδιο καλά μ’ εμένα: αν έχει δίκιο ο Μπαχ, τότε το ταλέντο δεν υπάρχει ή αποτελεί δευτερεύουσα έως και αμελητέα συνιστώσα της δημιουργικής εργασίας. Ταλέντο, εξάλλου, έχουμε λίγο πολύ όλοι. Τους προφορικούς αφηγητές των θερινών καφετεριών δεν τους ξεπερνά ο δόκιμος συγγραφέας στα απaráμιλλα φραστικά ευρήματά τους και στην ευφράδεια. Τολμώ μάλιστα να υποψιάζομαι πως οι περισσότεροι «ταλαντούχοι» δεν είναι καν συγγραφείς και απλώς εμπλουτίζουν με το ταλέντο τους την καθημερινή ζωή τους· το αξιοποιούν για να γοητεύσουν.

Η δουλειά κάμνει τον συγγραφέα και τον καλλιτέχνη. Αυτό είναι εμφανέστερο όταν σκεφτούμε ένα ογκώδες μυθιστόρημα σαν το *Πόλεμος και ειρήνη*, ενώ η ποίηση μοιάζει προϊόν του ταλέντου, επειδή διάγουμε την εποχή της ολιγόστιχης ποιητικής φόρμας· αντιθέτως είναι εξόφθαλμη η δουλειά που απαιτούσαν

* Ο Μίμης Σουλιώτης (1949-2012) σχεδίασε, οργάνωσε και διηύθυνε το πρώτο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Δημιουργικής Γραφής, το οποίο λειτούργησε για πρώτη φορά το 2008 στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.

** Πρώτη δημοσίευση: περιοδικό *Κείμενα*, τεύχος 15, Ιούνιος 2012, <http://keimena.ece.uth.gr/main/t15/01-souliotis.pdf>

οι μακροσκελείς συνθέσεις του Σολωμού, του Βαλαωρίτη ή του Βάρναλη. Μην ξεχνούμε ωστόσο ότι ακόμη και τα ολιγόστιχα ποιήματα του Κ. Π. Καβάφη είναι προϊόντα κοπιαστικής δουλειάς (δεν είναι διόλου τυχαίο ότι ο ίδιος χαρακτηρίζει το γράψιμο της ποίησης και την καλλιτεχνική σύνθεση εν γένει, εργασία). Ο Παλαμάς, τέλος, υποστηρίζει στην *Ποιητική* του (10ος τόμος των *Απάντων*) ότι ο ποιητής δεν έχει περισσότερη ευαισθησία και φαντασία από τους άλλους ανθρώπους: είναι αυτός που αναλαμβάνει να τελειώσει τη δουλειά, να κάμει το «χαμαλίκι».

Περνώ στην περιβόητη έμπνευση: *είναι μια φάρσα που έχουν επινοήσει οι ποιητές για να φαίνονται σπουδαίοι*, όπως έχει πει ο Jean Aouilh. Για να μη φτάσουμε σε τέτοια υπερβολή, λέω εδώ ότι όπως συμβαίνει με την όρεξη για φαγητό, έτσι και στο γράψιμο η έμπνευση πότε προϋπάρχει και πότε έρχεται «τρώγοντας». Ο συγγραφέας την προκαλεί ξεκινώντας με μικρές δοκιμές, ώσπου να διαπιστώσει ότι έχει βρει κάτι ενδιαφέρον· ή δεν βρίσκει (σήμερα) τίποτα που να κεντρίσει το συγγραφικό του ενδιαφέρον και περιορίζεται στα οφέλη της απλής άσκησης.

Η δημιουργική γραφή και η διδασκαλία της

Για να γίνεις τσαγκάρης θα πας παραγιός. Κοντά σε μάστορη θα «κλέψεις» την τέχνη. Για να γίνεις ράφτης το ίδιο. Ή χτίστης, πετράς. Οι τέχνες μαθαίνονται και όχι μόνο οι εφαρμοσμένες. Υπάρχουν τα Ωδεία, οι σχολές Καλών Τεχνών, οι σχολές Θεάτρου. Θεωρείται αυτονόητο ότι για να γίνεις κάτι απ' όλα αυτά πρέπει κάπου να μαθητεύσεις. Μονάχα για το γράψιμο υπάρχουν επιφυλάξεις. Τελευταία έχουν αυξηθεί στην Ελλάδα τα σημεία όπου διδάσκεται «δημιουργική γραφή». Έχουν απλωθεί σαν επιδημία. Μόδα; Πολλοί καγχάζουν. Ποιο σχολείο μπορεί να σε κάνει συγγραφέα; Κανένα. Όπως και μια σχολή Καλών Τεχνών δεν μπορεί να σε κάνει ζωγράφο ή γλύπτη. Σου δίνει ωστόσο τα στοιχεία που χρειάζεσαι, την απαραίτητη βοήθεια για να αποπειραθείς μόνος πια να κατακτήσεις αυτό που επεδίωκες: να γίνεις ζωγράφος ή γλύπτης.

Έξω οι σπουδές αυτές «δημιουργικής γραφής», όπως έχουν ονομαστεί, γίνονται στα πανεπιστήμια, είναι συστηματοποιημένες και ανεξάρτητες καλύπτοντας πλήρεις εκπαιδευτικούς κύκλους.

Στην Ελλάδα πάντα είμαστε αυτοδίδακτοι και κατά κανόνα μοναχοί μας. Πριν κάμποσα χρόνια ο Μίμης Σουλιώτης, ποιητής και νεοελληνιστής, προχώρησε στην οργάνωση ειδικών σεμιναρίων για τη διδασκαλία του γραψίματος. Με σταθερούς συνεργάτες και με αποστολική διάθεση, με πολύ χιούμορ επίσης, ως προς αυτό που έκαναν, άρχισαν να οργώνουν τη Μακεδονία μεταγγίζοντας τη γνώση και την πείρα τους σε ένα κοινό δασκάλων, φιλολόγων αλλά και απρόβλεπτων άλλων, αλαφροϊσκιωτων. Ήταν η αναγκαία προετοιμασία για το τελικό άλμα. Το 2008 στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας ιδρύθηκε το διετές μεταπτυχιακό πρόγραμμα «δημιουργικής γραφής». Το όνειρο του Μίμη Σουλιώτη είχε γίνει πραγματικότητα. Τα οράματα χρειάζονται ταγμένους ανθρώπους. Τώρα εκείνος έφυγε. Σίγουρα θα παρακολουθεί αποκεί πάνω τους πεισματάρηδες συνεχιστές του και θα χαμογελάει με ικανοποίηση.

Κάθε χρόνο καινούργιοι άνθρωποι με τις φιλοδοξίες και τις στρατηγικές τους θα μελετούν και θα σπουδάζουν δημιουργική γραφή. Κάποιοι απ' αυτούς πιθανόν θα γίνουν συγγραφείς. Αυτοί που έτσι κι αλλιώς θα γίνονταν αλλά τώρα έχουν κερδίσει χρόνο. Έχουν εκμεταλλευτεί και πατήσκει πάνω στην πείρα των προηγούμενων, των δασκάλων τους δηλαδή, που έπρεπε κάποτε να τα βρουν όλα μόνοι τους.

Δημιουργική Γραφή: μια άλλη προσέγγιση της λογοτεχνίας ή η επιστροφή της Ρητορικής;*

1. Εισαγωγή ή αναζητώντας το πρόσωπο/α της δημιουργικής γραφής

Η Δημιουργική Γραφή ως μία κατεξοχήν δημιουργική διαδικασία συνδέεται άμεσα με την έννοια της δημιουργικότητας και αυτομάτως «αισθάνεται» αλλεργική σε οποιαδήποτε απόπειρα ορισμού πλην γενικών, περιγραφικών και συνοπτικών προσδιορισμών. Επομένως θα αποφευχθούν διακριτικά ανάλογες απόπειρες και το ενδιαφέρον θα στραφεί στην εξ απαλών ονύχων ορισμική προσέγγιση, δηλαδή σε μια περιγραφή του σύγχρονου προσώπου/ων που εμφανίζει η δημιουργική γραφή και σε μια τυπική αναζήτηση των παραμέτρων και παραγόντων που συγκροτούν το σημερινό της πρόσωπο. Επιπρόσθετα η αναζήτηση θα στραφεί και στη σχέση της Δημιουργικής Γραφής με τη Ρητορική και την Εκπαίδευση (διδασκαλία της Λογοτεχνίας) σε μια προσπάθεια να φωτιστεί καλύτερα μέσα από το πλέγμα των αμοιβαίων εξαρτήσεων ανάμεσα στις παραπάνω έννοιες το ουσιαστικό πρόσωπο/α της δημιουργικής γραφής.

Η «Δημιουργική Γραφή» ως όρος αποτελεί στην ουσία μια τυπική μετάφραση ξενόγλωσσων όρων «creative writing», «écriture creative» Ο όρος υπονοεί, σήμερα τουλάχιστον, τη διδασκαλία της λογοτεχνικής γραφής αλλά εμπεριέχει στην ευρεία του σημασία και το σύνολο των διάφορων εκπαιδευτικών πρακτικών και τεχνικών που στοχεύουν στην κατάκτηση συγγραφικών (λογοτεχνικών) δεξιοτήτων. Ειδικότερα, η «Δημιουργική Γραφή» επικεντρώνει το ενδιαφέρον της κυρίως στην εκμάθηση της λογοτεχνικής γραφής και δευτερευόντως ασχολείται και με άλλου τύπου συγγραφικές δεξιότητες που συνδέονται με διάφορα χρησι-

* Πρώτη δημοσίευση: περιοδικό *Κείμενα*, τεύχος 15, Ιούνιος 2012, <http://keimena.ece.uth.gr/main/t15/o2-karakitsios.pdf>

κά ή δημοσιογραφικά είδη του λόγου που έχουν περισσότερο πληροφοριακό ή δοκιμιακό χαρακτήρα. Και για να μιλήσουμε με όρους του Γιάκομπσον η δημιουργική γραφή αναφέρεται περισσότερο σε κείμενα που συνδέονται με την ποιητική λειτουργία της γλώσσας. Το περιεχόμενο και η εστίαση των περισσότερων δράσεων των εργαστηρίων δημιουργικής γραφής είναι προς τα κλασικά είδη της λογοτεχνίας, το μυθιστόρημα, το αφήγημα, το διήγημα, την ποίηση και παρεμπιπτόντως προς την κινηματογραφική γραφή (σενάριο). Υπάρχουν όμως και Εργαστήρια Δημιουργικής Γραφής που συμπεριλαμβάνουν στις εκπαιδευτικές τους δράσεις και άλλου είδους χρηστικά κείμενα, όπως το δοκίμιο και διάφορα δημοσιογραφικά είδη λόγου (Περίληψη, άρθρα).

Εννοείται ότι υπάρχουν αρκετές διαφοροποιήσεις και αποκλίσεις από το γενικό και περιγραφικό περιεχόμενο του όρου που αναφέρθηκε πριν. Ωστόσο, με τη Δημιουργική Γραφή επιβεβαιώνεται η κοινή παραδοχή ότι η συγγραφή ενός λογοτεχνικού κειμένου δεν αποτελεί μια προνομιακή δυνατότητα ολίγων ανθρώπων αλλά πολύ περισσότερων, καθώς μια βασική αισιόδοξη αρχή των εργαστηρίων Δημιουργικής Γραφής συμπίπτει απόλυτα με τη ρήση του Κώστα Ταχτσή: *Κάθε άνθρωπος μπορεί να γράψει ένα μυθιστόρημα, το μυθιστόρημα της ζωής του. Εγώ με το «Τρίτο στεφάνι» ανάλωσα σχεδόν το μισό μου εαυτό.* Επίσης, η λογοτεχνική συγγραφή έχει το δικό της σύνολο κανόνων ύφους και προαπαιτούμενων, συνιστά μια μορφή τέχνης, προϋποθέτει ένα σύνολο τεχνικών, που μαθαίνονται και εξελίσσονται συνεχώς και η πρώτη άσκηση Δημιουργικής Γραφής είναι συνθήως η μίμηση κλασικών έργων της λογοτεχνίας. Ένα άλλο στοιχείο με ειδικότερο ενδιαφέρον είναι ότι πέρα από ένα σύνολο τεχνικών και κανόνων που ευνοούν την ανάπτυξη της δημιουργικής έκφρασης και γραφής του ατόμου, η Δημιουργική Γραφή είναι και μια μορφή ψυχικής εκτόνωσης, εσωτερικής λύτρωσης και ψυχικής απελευθέρωσης του ατόμου. Η γραφή ενός ποιήματος ή μερικών στίχων ή ακόμη μιας λογοτεχνικής αφήγησης βραχείας ή ευρείας φόρμας λειτουργεί θεραπευτικά και λυτρωτικά, κάτι που έχει επισημανθεί και από την κλασική Ψυχανάλυση (Freud, 1976). Επιπρόσθετα, η συγγραφή αλλά και η ανάγνωση των ποιημάτων ή αφηγημάτων στην ομάδα, μπροστά στο κοινό των συμμετεχόντων σε ένα Εργαστήριο Δημιουργικής Γραφής ενέχει και στοιχεία λυτρωτικής επικοινωνίας, ένταξης και αποδοχής από και προς την ομάδα. Η δημιουργική διαδικασία εμπεριέχει την παράμετρο της πνευματικής κάθαρσης και της λύτρωσης αλλά και της αυτοεπιβεβαίωσης (Brown, 1997).

Υπάρχει και κάτι ακόμη ως κεντρικό προσδιοριστικό χαρακτηριστικό: η Δη-

μιουργική Γραφή εμπεριέχει και μια πτυχή διασκέδασης, συνδέεται σαφέστατα με δεξιότητες και λειτουργίες που συναντώνται και στο παιχνίδι, όπως είναι η αίσθηση της περιπέτειας, της φαντασίας, του πειραματισμού, της περιέργειας (Καραγιάννης, 2010). Ιδιαίτερα σήμερα η δημιουργική γραφή είναι ένα αντίδοτο στην απουσία νέων, πρωτότυπων ιδεών και θετικών πεποιθήσεων της σύγχρονης εποχής.

Η Δημιουργική Γραφή μοιάζει να εμφανίζεται και να αναπτύσσεται στην Ελλάδα ιδιαίτερα τα τελευταία κυρίως χρόνια. Στην αρχή λειτούργησαν εργαστήρια Δημιουργικής Γραφής υπό την αιγίδα του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου (Ε.ΚΕ.Β.Ι.) σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη και πρόσφατα και σε Πανεπιστημιακά Ιδρύματα, σε Προγράμματα Προπτυχιακών Σπουδών. Σε επίπεδο μεταπτυχιακών σπουδών πρώτο το Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας δημιούργησε Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Δημιουργικής Γραφής το 2008 με διευθυντή τον Μίμη Σουλιώτη και ακολούθησε το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης το 2015.

2. Ιστορική ανίχνευση ή η αναζήτηση σχέσεων Ρητορικής, Εκπαίδευσης και Δημιουργικής Γραφής

Για το πλατύ κοινό κυριαρχεί η εντύπωση ή μάλλον η άποψη ότι η Δημιουργική Γραφή έχει πρωτοεμφανιστεί και αναπτυχθεί στα προγράμματα σπουδών αγγλοσαξονικών Πανεπιστημίων στα τέλη του περασμένου αιώνα και ότι από εκεί έχει μεταφερθεί και στην Ευρώπη. Στην ουσία όμως τα πράγματα είναι τελείως διαφορετικά. Η Δημιουργική Γραφή έχει ιστορία και παρελθόν και δεν είναι προϊόν παρθενογένεσης. Συνδέεται άμεσα με κοινωνικές εξελίξεις, με την πορεία των κυρίαρχων ιδεών αλλά και με τις γενικότερες μεταβολές ιδίως στον χώρο της Εκπαίδευσης. Στοιχεία της Δημιουργικής Γραφής, μερικά ή συνολικά, σημαντικά ή ασήμαντα, αναγνωρίζονται και εντοπίζονται σε αρκετές περιόδους της ιστορίας του ανθρώπινου γένους και συνδέονται κατά κύριο λόγο με την γενικότερη παρουσία και εξέλιξη της Ρητορικής, ένα διαχρονικό εκπαιδευτικό εργαλείο, με επίπεδα και διαστάσεις αλλά και εξελικτικές φάσεις. Αυτή η σχέση της Δημιουργικής Γραφής με τη Ρητορική είναι μια ουσιαστική παράμετρος που φωτίζει την εμφάνιση και την εξέλιξη της Δημιουργικής Γραφής στις μέρες μας.

Και τι ακριβώς ήταν η Ρητορική; Στην αρχαία Ελλάδα η Ρητορική εννοείται ως μέθοδος που ασχολείται με τη σύνθεση του προφορικού και του γραπτού

λόγου προκειμένου να καταστεί αυτός ένα ουσιαστικό μέσον πειστικότητας και αποτελεσματικότητας επί κάποιου αιτίου. Συγκεκριμένα, η κλασική Ρητορική σχηματικά αποτελούνταν από πέντε ευδιάκριτες φάσεις που καταγράφονται παρακάτω:

Invention (εύρεσις): η αναζήτηση ιδεών, συναισθημάτων και επιχειρημάτων και του θέματος από εμπειρία ή κατά συνθήκη (θάνατος, έρωτας). Κυρίαρχη νοητική λειτουργία στη φάση αυτή είναι η λειτουργία της Φαντασίας.

Disposition (τάξις): η σύνθεση και άρθρωση των παραπάνω, η κατά κάποιο τρόπο τακτοποίηση του θέματος σύμφωνα με ένα λογικό πλάνο (λυρική ποίηση) ή χρονολογικό (αφήγηση, επική ποίηση). Κυρίαρχες νοητικές λειτουργίες η λογική και η κρίση.

Elocution (λέξις): επιλογή, συναρμολόγηση των λέξεων. Πρόσθεση διακοσμητικών στοιχείων (μεταφορές, μετωνυμίες, εικόνες).

La memoria (μνήμη): αποστήθιση και ενστήθιση.

Actio (υπόκρισις): δραματοποίηση και ορθοφωνία.

Μέσα από διάφορες εξελίξεις και αλλαγές στην περίοδο του Μεσαίωνα και κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα η κλασική ρητορική των πέντε φάσεων (σταδίων) αλλάζει πρόσωπο και προσαρμόζεται στις ανάγκες του τότε εκπαιδευτικού συστήματος. Το πρώτο χαρακτηριστικό της διδασκαλίας της λογοτεχνίας στον 19ο αιώνα είναι ότι πρόκειται για την εφαρμογή μιας ρητορικής με έμφαση στα τρία πρώτα στάδια, χωρίς τις δύο τελευταίες φάσεις, τέταρτη και πέμπτη, δηλ. *la memoria* (μνήμη) και *actio* (υπόκρισις). Δεν παύει όμως η Ρητορική να επιτελεί τις κεντρικές λειτουργίες της διδασκαλίας του γραπτού και προφορικού λόγου (έντεχνου και μη) και να είναι αυτή το βασικό εργαλείο που συνδέεται με τη διδασκαλία της λογοτεχνίας.

Η χρήση και η εφαρμογή της Ρητορικής στη διδασκαλία και στην Εκπαίδευση γενικότερα συνδέεται με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και αντιλήψεις της εκάστοτε κοινωνίας. Στην αρχαιότητα αλλά και κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα πριν από την εμφάνιση του Ρομαντισμού η κυρίαρχη αντίληψη περί Αισθητικής δεν ξεχώριζε τον τεχνίτη από τον καλλιτέχνη, τον εκτελεστή από τον δημιουργό και αυτομάτως ήταν διάχυτη η πίστη ότι η τέχνη (άρα και η λογοτεχνία) αποκτάται αποκλειστικά με μάθηση και διδασκαλία, κάτι που είναι εντελώς αντίθετο με την πλειοψηφική άποψη σήμερα περί του μη διδακτέου ή απλώς στα όρια του αδύνατου των ειδικών και μοναδικών δεξιοτήτων που συνδέονται με τη λογοτεχνική γραφή. Η κλασική μέθοδος διδασκαλίας «γραφής», λογοτεχνικής και μη, εγγρά-

φεται από τότε στο ευρύ πλαίσιο της Ρητορικής που μεσουρανούσε σχεδόν μέχρι και τα μέσα του 19ου αιώνα στο γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Το βασικό χαρακτηριστικό στη διδασκαλία της λογοτεχνίας πριν και κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα συνίσταται στην κυριαρχική παρουσία της Ρητορικής. Μάλιστα αυτήν τη χρονική περίοδο, η παρουσία της Ρητορικής ως εκπαιδευτικού εργαλείου τεκμηριώνεται από το όνομα της τελευταίας χρονιάς των σπουδών του Λυκείου, που ονομάζεται έτος Ρητορικής. Βεβαίως η Ρητορική εμφανίζεται τουλάχιστον σε τρεις διαδοχικές χρονιές. Σε μια μάλλον μικρότερη χρονιά η προετοιμασία των μαθητών εξαντλείται στην εκμάθηση των υφολογικών και λογοτεχνικών σχημάτων και στη σύνθεση αφηγήσεων σε λατινική και γαλλική γλώσσα. Σε μια μεγαλύτερη τάξη η διδασκαλία της λογοτεχνίας επεκτείνεται στην εκμάθηση και κατάκτηση της τέχνης της γραφής. Οι μαθητές εξοικειώνονται στα διάφορα είδη της λογοτεχνίας, γαλλικής, ελληνικής και λατινικής και η στοχοθεσία της διδασκαλίας επικεντρώνεται όχι απλώς στη μελέτη των λογοτεχνικών ειδών αλλά στην παραγωγή κειμένων μέσω μίμησης των πρωτοτύπων. Σχεδόν όλα τα γραπτά των εθνικών εξετάσεων στη λογοτεχνία ήταν ποιήματα ή πεζογραφήματα, πρωτόλειες δημιουργίες των μαθητών. Έτσι η λογοτεχνική δημιουργία των μετέπειτα συγγραφέων ερχόταν ως μια φυσιολογική εξέλιξη των σπουδών του κάθε μαθητή. Με αυτή τη λογική ορισμένα κομμάτια από το έργο *oeuvres de jeunesse* του G. Flaubert είναι προϊόν απλών σχολικών ασκήσεων και εξετάσεων. Στην ίδια χρονική περίοδο δίνεται έμφαση και στο επίπεδο του στιλ. Συγκεκριμένα, από τα τρία στάδια (φάσεις) της Ρητορικής, (*invention, dispositio, elocution*), το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην τρίτη φάση δηλαδή στην *elocution*. Αυτή η έμφαση υποχρεώνει όλες τις συγγραφικές επιλογές των μαθητών να προσανατολίζονται στην καλλιέργεια της μορφής του ύφους και διαμέσου αυτών εντέλει να ενισχύουν τη λογοτεχνικότητα των γραπτών τους.

Αυτό είναι περίπου το τοπίο στη γαλλική εκπαίδευση, όσον αφορά τη διδασκαλία της λογοτεχνίας αλλά και στη γενικότερη θέση και λειτουργία του μαθήματος της Λογοτεχνίας στην εκπαίδευση. Η Ρητορική έστω και με μεταβολές και τροποποιήσεις είναι το βασικό εργαλείο στη διδασκαλία της λογοτεχνίας. Κατά συνέπεια και η διδασκαλία της λογοτεχνίας συνίστατο στη μίμηση μοντέλων και ειδών, στην αναπαραγωγή στίχων και αφηγημάτων, δηλαδή πλην της μελέτης και σχολιασμού των λογοτεχνικών έργων ένα μεγάλο ενδιαφέρον στρεφόταν στη γραφή (αναπαραγωγή) ποιημάτων και πεζών με βάση τα πρωτότυπα κλασικά έργα. Ο βασικός στόχος της διδασκαλίας της λογοτεχνίας είναι πλέον η εκμάθη-

ση της τέχνης του «γράφειν» και κυρίως της λογοτεχνικής γραφής ως της κατεξοχήν γλώσσας. Για παράδειγμα, ο Αρθούρος Ρεμπώ, όπως και όλοι οι συμμαθητές του, αποστήθιζε τα υφολογικά και λογοτεχνικά σχήματα και έγραφε στίχους και μέτρα με το στιλ των αρχαιοελληνικών και λατινικών στίχων (*Οδύσσεια* και *Αινειάδα*), γιατί το κεντρικό και χαρακτηριστικό στοιχείο της διδασκαλίας της λογοτεχνίας ήταν η τέχνη τη λογοτεχνικής γραφής, κάτι που υπηρετούσε με σθένος η παρουσία της Ρητορικής. Τα λογοτεχνικά κείμενα που διδάσκονται δεν είναι μόνον αντικείμενα μελέτης και ερμηνείας και αναζήτησης ηχηρών νοημάτων αλλά κυρίως είναι πρότυπα προς μίμηση και δημιουργία. Και τα γραπτά δοκίμια των μαθητών δεν είναι σχόλια και αναλύσεις επί των λογοτεχνικών κειμένων αλλά είναι κυρίως πρωτόλεια πεζά και ποιήματα, προσωπικές δημιουργίες των μαθητών.

Το πρώτο μεγάλο συμπέρασμα από αυτήν την ιστορική περιήγηση και την περιγραφή της εικόνας της ρητορικής στο γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι η διαπίστωση ότι πολλά, αν όχι όλα, από τα κεντρικά χαρακτηριστικά της διδασκαλίας της λογοτεχνίας με βάση τη φιλοσοφία της Ρητορικής παραπέμπουν στο περιεχόμενο της σημερινής εικόνας που έχει η Δημιουργική Γραφή. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι η Δημιουργική Γραφή είναι μια εκδοχή της Ρητορικής. Μάλιστα η εφαρμογή της Δημιουργικής Γραφής στο σχολείο πολύ εύκολα θα λειτουργούσε ως μια αρχή και αφετηρία αλλαγών στο τόσο ταλαιπωρημένο μάθημα της Λογοτεχνίας.

Κοιτώντας τα πράγματα από την αρχή γεννώνται κάποια ουσιώδη ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν. Τι είναι τελικά αυτό που εξόρισε τη Ρητορική από την Εκπαίδευση και τι είναι αυτό που ευνόησε την εμφάνιση της δημιουργικής γραφής; Οι απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα συνδέονται χοντρικά με τρεις βασικές παραμέτρους. **Πρώτα πρώτα**, με την εξέλιξη της τέχνης της λογοτεχνίας ως είδος καλλιτεχνικής έκφρασης μετά τον 17ο αιώνα, **δεύτερον**, με τη γενικότερη στάση της κοινωνίας έναντι του λογοτεχνικού φαινομένου αλλά και τις αντιλήψεις του κοινωνικού συνόλου (ειδικού και μη) περί αυτού και **τρίτον**, κυρίως με την περαιτέρω διαφοροποίηση και επίδραση των αντιλήψεων αυτών σχετικά με τη διαχείριση και προσέγγιση της λογοτεχνίας στην Εκπαίδευση.

Η λογοτεχνία με τη σημερινή της σημασία είναι ένα αρκετά πρόσφατο καλλιτεχνικό φαινόμενο και η εμφάνισή του ως τέτοιο ανάγεται στα τέλη του 18ου αιώνα. Πριν και κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα ο όρος λογοτεχνία χρησιμοποιούνταν ελάχιστα. Μόνο μετά την περίοδο του Ρομαντισμού η λογοτεχνία ταυτί-

ζεται με το ευφάνταστο γράψιμο, την έμπνευση, την αυθορμησία, τη μοναδικότητα και την πρωτοτυπία, όλα στοιχεία που φαίνεται να αντιστρατεύονται τις καθιερωμένες αξίες του βιομηχανικού καπιταλισμού. Η λογοτεχνία, το λογοτεχνικό προϊόν, στην ύστερη περίοδο του βιομηχανικού καπιταλισμού έχει τη σφραγίδα της μοναδικότητας και διαφοροποιείται από το βιομηχανικό ή βιοτεχνικό προϊόν το οποίο προσφέρεται για πολλαπλή παραγωγή και χαρακτηρίζεται από επαναληπτικότητα και πολλαπλή παραγωγή (Τζιόβας, 1987).

Έτσι, από τα μέσα του 19ου αιώνα και μετά η λογοτεχνία θεωρείται σχεδόν ένα μυθοποιημένο καλλιτεχνικό προϊόν και αυτό με τη σειρά του προκαλεί μια αντίστοιχη μυθοποίηση και εξιδανίκευση του καλλιτέχνη - δημιουργού, ο οποίος θεοποιείται και εκλαμβάνεται ως μικρός δημιουργός επί της γης. Η επίταση του φαινομένου ευνοείται και από τον εκκεντρικό τρόπο ζωής των καλλιτεχνών αυτής της περιόδου και από τις υπερβολές της ίδιας της τεχνοτροπίας του ρομαντισμού. Είναι η εποχή της απόλυτης κυριαρχίας του Ρομαντισμού που εξιδανικεύει και τη λογοτεχνία και τον συγγραφέα και καθιστά και τον δημιουργό και το δημιούργημα δυσπρόσιτα στο ευρύ κοινό. Αυτή η αντίληψη διαπερνά όλο το πολιτιστικό εποικοδόμημα της κοινωνίας και προκαλεί αλυσιδωτές αντιδράσεις. Οι ανατροπές είναι μεγάλες. Ειδικά στο εκπαιδευτικό σύστημα και συγκεκριμένα στη διδασκαλία της λογοτεχνίας ανατρέπονται σχεδόν αθόρυβα κλασικές αντιλήψεις και εξαφανίζονται παλιές μέθοδοι και κανόνες που αφορούν και τις τεχνικές και τα εκπαιδευτικά εργαλεία. Οι αλλαγές έρχονται καταγιστρικά και υλοποιούνται με την εμφάνιση της υποχρεωτικής διδασκαλίας της ιστορίας της λογοτεχνίας, στις αρχές του 20ού αιώνα (Boutet de Monvel, 1960), που σιγά σιγά εκτοπίζει τη Ρητορική ως φιλοσοφία αλλά και ως εργαλείο προσέγγισης της λογοτεχνίας. Λίγο αργότερα στο γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα η τελευταία τάξη, η τάξη της ρητορικής μετονομάζεται σε τάξη αποφοίτησης και ο V. Hugo διακηρύσσει τον πόλεμο στη Ρητορική, ενώ λίγα χρόνια πριν ο A. Rimbaud είχε εκπαιδευτεί σε μεταφορές, υφολογικά σχήματα και tropes (Genette, 1969). Η ίδια η λέξη Ρητορική χάνει το νόημα της και φορτίζεται με αρνητικά σημασιολογικά στοιχεία, όπως φλυαρία, αμετροέπεια, πολυλογία κ.λπ. Επιπλέον οι νέες αντιλήψεις περί λογοτεχνίας δίνουν ώθηση σε ερμηνευτικές προσεγγίσεις και ειδικές πολυδιάστατες αναγνώσεις της λογοτεχνίας περισσότερο ιδεολογικές. Έτσι, αναπτύσσονται θεωρίες για την ιστορική, κοινωνική και ψυχολογική ερμηνεία της λογοτεχνίας, οι οποίες έχουν κατά το μάλλον ή ήττον φιλοδοξίες πλήρους επιστημονικής ανάλυσης και ερμηνείας του λογοτεχνικού φαινομένου. Στην ίδια

κατεύθυνση κινούνται αργότερα αλλά με διαφορετικούς τρόπους και οι νέες θεωρίες βασισμένες στην ανάπτυξη της γλωσσολογίας (δομισμός, αποδομισμός).

Το τοπίο της διδασκαλίας αλλάζει στο γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα, η ρητορική εξαφανίζεται σχεδόν από τη συνείδηση των δασκάλων και φιλολόγων και παραμένει μια λέξη άνευ εκπαιδευτικού περιεχομένου. Το κεντρικό και χαρακτηριστικό στοιχείο που προσδιορίζει τη θέση της λογοτεχνίας στο εκπαιδευτικό σύστημα είναι πλέον η ερμηνεία και η αναζήτηση του νοήματος ή η ανάπτυξη ενός λόγου για τη λογοτεχνία και όχι η απόκτηση δεξιοτήτων για τη δημιουργία ή έστω μιμητική αναπαραγωγή ενός λογοτεχνικού κειμένου. Ανάλογες διαπιστώσεις ισχύουν και στο σημερινό ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα πάντοτε όσον αφορά τη διδασκαλία της λογοτεχνίας. Απλώς στην Ελλάδα η πορεία της διδασκαλίας της λογοτεχνίας ως γνωστικού αντικειμένου δεν έχει γραμμική πορεία εξέλιξης και ανιχνεύεται πολύ αργά στα τέλη του 19ου αιώνα και εδραιώνεται στις αρχές του 20ού.'

Στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση του γαλλικού εκπαιδευτικού συστήματος οι μαθητές μελετούν συγγραφείς και κείμενα αλλά οι εργασίες τους δεν είναι πια μίμηση του πρωτότυπου κειμένου αλλά εργασίες δοκιμιακού χαρακτήρα πάνω στο στίλ, στη μορφή και στο περιεχόμενο των κειμένων που έχουν τελείως άλλα χαρακτηριστικά (δοκιμιακά). Η τεχνική της γραφής περιορίζεται μόνον σε γραπτά κείμενα σχολίων. Η λογοτεχνία δεν είναι πια ένα μοντέλο, ένας κανόνας. Είναι απλώς ένα αντικείμενο μελέτης. Ό,τι θυμίζει τη γραφή είναι η ατελής απομίμηση της Dissertation, που κατέληξε στα καθ' υμάς ως έκθεση ιδεών που στην τελευταία της μορφή μιμήθηκε πάλι ατελώς τις γλωσσικές ασκήσεις των Αγγλικών και του Αγγλοσαξονικού Εκπαιδευτικού Συστήματος.

3. Η εμφάνιση της δημιουργικής γραφής ή η επιστροφή της Ρητορικής

Οι πρώτοι που αντέδρασαν σε αυτήν την κατάσταση ήταν οι ίδιοι οι δημιουργοί, καθώς αναρωτιούνται τώρα μέσα στο έργο τους για την ουσία της λογοτεχνίας, τα κλειδιά της και τους κανόνες της και ανοίγουν δρόμους για τη συνύπαρξη ρητορικής, κριτικής και ποιητικής λειτουργίας. Αυτή η αντίδραση δημιουργών, όπως ο Προυστ και ο Κούντερε, ενισχύθηκε ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, όταν διαπιστώθηκε ότι η αναπαράσταση της πραγματικότητας μέσω της λογοτεχνίας είναι μια ουτοπία. Το αδιέξοδο της λογοτεχνίας φάνηκε να διογκώνεται. Έτσι, ένας μεγάλος αριθμός συγγραφέων αντέδρασε

δείχνοντας την προβληματική σχέση του κόσμου της λογοτεχνικής μυθοπλασίας και της εξωτερικής πραγματικότητας. Η μεταμυθοπλασία σε συνδυασμό με την αυτοαναφορικότητα (όροι προνομιακοί στην ανάγνωση της σύγχρονης λογοτεχνίας) άνοιξε στην ουσία τα μάτια του αναγνώστη και τον έμπασε μυστικά στο εργαστήρι του συγγραφέα. Συγγραφείς όπως οι Ίταλο Καλβίνο, Άλαν Ρομπ Γκριγιέ και Μίλαν Κούντερα δημιουργούν λογοτεχνικά έργα στα οποία σχολιάζουν τον τρόπο της γραφής τους, τη λειτουργία των ηρώων και τις πιθανές επιλογές τους, ενώ παράλληλα συνδυάζουν τη συγγραφή έργων τους με την εξερεύνηση της γραφή τους (Οικονομίδου, 2000).

Με μια κουβέντα: η ρητορική μετακινείται προς το σώμα της λογοτεχνίας και η λογοτεχνία μετατρέπεται μερικώς και σε μια άτυπη ρητορική. Η σύγχρονη λογοτεχνία και ειδικότερα η νεωτερική της εκδοχή είναι ταυτόχρονα λογοτεχνία και λόγος για τη λογοτεχνία. Η αυτοαναφορικότητα και η μεταμυθοπλασία, σύγχρονα χαρακτηριστικά της μοντέρνας και μεταμοντέρνας λογοτεχνίας, είναι η πιο ουσιαστική ένδειξη. Στην ουσία η απουσία της φιλοσοφίας της ρητορικής αναδείχτηκε πρώτα από τους συγγραφείς και την ίδια τη λογοτεχνία και αργότερα από την ίδια την κοινωνία. Έτσι εμφανίστηκαν τα πρώτα εργαστήρια δημιουργικής γραφής και αργότερα αυτά θεσμοποιήθηκαν στην Εκπαίδευση αλλού αμέσως και αλλού αργότερα. Νομίζω και εύχομαι ότι δεν θα αργήσουν και στην Ελλάδα.

Κλείνοντας, κλείνουμε πάλι το μάτι προς την ουσία της δημιουργικής γραφής. Ευτυχώς ή δυστυχώς η έμπνευση δεν διδάσκεται (Duchense & Legay, 1991). Διδάσκονται όμως οι τρόποι για τη δημιουργία ενός πλαισίου που ευνοεί τη γέννησή της και την έκφρασή της. ... ένα τέτοιο πλαίσιο είναι και η «αταξία», δηλαδή ένα καθεστώς που απομακρύνει εκείνους τους κανόνες και συνθήκες που περιορίζουν την ελευθερία σκέψης, τη διάθεση δημιουργίας και αντίθετα ευνοεί εκείνα τα στοιχεία που οδηγούν σε άλλου τύπου χρήσεις των λέξεων, σε γλωσσικές ανατροπές, σε αποκλίνουσες επιλογές, σε παρθενικές ενατενίσεις της πραγματικότητας και σε φρέσκους και καινούργιους δρόμους προσωπικής γραφής και έκφρασης.

«Όταν άνοιξα τον οδηγό μου κατάλαβα. Μήτε σχεδιαγράμματα μήτε τίποτα. Μόνο λέξεις. Αλλά λέξεις που οδηγούσαν κατευθείαν σ' αυτό που γύρευα...»

Οδυσσέας Ελύτης, *Μικρός Ναυτίλος*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Brown, D. (1997). *Principles of art Therapies*, Thorntons.

Boutet de Monvel, A. (1960). *Encyclopedic Pratique de l'Education en France*, Paris, Ministre de l'Education.

Duchense, A., & Legay, T. (1991). *La petite fabrique de Litterature*, Paris, Magnard.

Freud, Sigmund (1976). *Introduction a la Psychanalyse*, Paris, Petite Bibliotheque Payot.

Genette, G. (1969). «Rhetorique et Enseignement», *Figures II*, p.p. 23-68, Paris, Seuil.

Καραγιάννης, Σ., (2010). http://www.scribd.com/doc/Η_δημιουργική_γραφή_ως_καινοτόμος_δράση_στο_Σχολείο.

Οικονομίδου, Σούλα (2000). *Χίλιες και μια ανατροπές, η νεωτερικότητα στη λογοτεχνία για μικρές ηλικίες*, Ελληνικά Γράμματα.

Τζιόβας, Δημήτρης (1987). *Μετά την Αισθητική*, Αθήνα, Γνώση.

Το καλό σημάδι της γραφής

Στη δεύτερη δεκαετία του 21ου αιώνα θα χρειαζόμασταν την έσχατη υπερένταση της ιστορικής φαντασίας για να ανασυνθέσουμε καταστάσεις όπου ο δημιουργικός λόγος θα μπορούσε να ευδοκιμήσει ερήμην της γραφής. Μπορούμε ίσως να υποθέσουμε τι θα συνέβαινε στο φυσικό σώμα μας αν βρισκόταν σε κατάσταση μηδενικής βαρύτητας· δεν είμαι βέβαιος ότι έχουμε τη δυνατότητα να φανταστούμε τι ακριβώς θα σήμαινε για τον τρόπο που σκεφτόμαστε και στοχαζόμαστε μια κατάσταση «καθαρής και απόλυτης προφορικότητας» – μια κατάσταση που εξορισμού αποκλείει όχι μόνο τη γνώση της γραφής (και, κατ'επέκταση, της ανάγνωσης) με την έννοια του αναλφαριθμητισμού αλλά, ακόμη πιο ριζικά, αποκλείει τη δυνατότητα να γνωρίζεις ότι υπάρχει μια «τεχνολογία» που σου επιτρέπει να μεταστοιχειώσεις την ακολουθία των ήχων στον χρόνο σε ακολουθία ορατών σημείων στον χώρο.

Ακόμη και μετά από μια σειρά εξειδικευμένων πανεπιστημιακών μαθημάτων, όπου θα πληροφορηθούμε, με συστηματική τεκμηρίωση, ότι ο «Όμηρος» ανήκει σε μια παράδοση ραψωδών-ποιητάρηδων που συνέθεταν προφορικά, είναι εξαιρετικά πιθανό ότι την επόμενη φορά που θα αναφερθούμε στο ζήτημα, αν δεν ασκήσουμε συνειδητή προσοχή, θα πούμε φράσεις όπως «είναι αμφίβολο αν ένας και μοναδικός ποιητής έγραψε την *Οδύσσεια*» ή «ο συγγραφέας της *Ιλιάδας* ήταν άλλος από εκείνον της *Οδύσσειας*». Όταν σκεφτόμαστε τη δημιουργική χρήση του λόγου είναι ηράκλειο κατόρθωμα να απαρνηθούμε όρους εγχάρακτους με την ιδέα του γράφειν. Μπορεί το «λογοτεχνία» στα νέα ελληνικά να είναι ένας εξαιρετικά επιτυχημένος στην ουδετερότητά του όρος (αν και δεν πιστεύω ότι η υιοθέτησή του οφείλεται στη συνειδητοποίηση αυτής της ουδετερότητας), ωστόσο στη διεθνή ευρωπαϊκή καριέρα του ο όρος που αναφέρεται στην τέχνη του λόγου είναι εκ γενετής «σημαδεμένος» με το σημάδι της γραφής: *littera* σημαίνει στα λατινικά τον γραπτό φθόγγο. Εν προκειμένω, ένα καλό τεστ στον εαυτό

μας θα ήταν να του ζητήσουμε να σκεφτεί μια παράγραφο για την τέχνη του λόγου χωρίς να επιτρέψει την «εισπήδηση» μιας λέξης, μιας κυριολεξίας ή μιας μεταφοράς που δεν θα κατάγεται, άμεσα ή έμμεσα, από τη χώρα της γραφής. Η λέξη «παράγραφος» στην προηγούμενη περίοδο δίνει μια ιδέα για το πώς και πού μπορεί να ανοίξει η σχετική κερκόπορτα.

Είναι στιγματισμένο από τη γραφή το στοχαστικό μας DNA. Κάπως περίεργο, αν σκεφτούμε ότι συλλογιζόμασταν άνευ γραφής για χιλιάδες τέρμινα πριν χαράξουμε το πρώτο ορατό σημάδι «χθες». Και προφανώς καταπιαστήκαμε με τον δημιουργικό λόγο για πολύν καιρό (αυτό δεν είναι εύκολο να το υπολογίσουμε) πριν κάνουμε τα «πτερόεντα έπη» αμετακίνητα αγκυροβολημένο, στην πέτρα ή στον πάπυρο, γράμμα. Και αν σήμερα πάψαμε, ως επί το πλείστον, να νοσταλγούμε εκείνη την παρθενική προφορικότητα, δεν πρέπει να ξεχάσουμε ότι ο έρωτας με τη γραφή δεν υπήρξε κεραυνοβόλος και η επικράτησή της πήγε χέρι χέρι με ένα χρονικό αντίστασης, αμφιβολίας και αμφισβήτησης. Παλιά, πολύ παλιά, ο Σωκράτης του Πλάτωνα συνοφρυώθηκε επειδή ψυχανεμιζόταν ότι η γραφή θα φέρει «λησμονιά στις ψυχές», με άλλα λόγια, θα άφηνε τη μηχανή της μνήμης να σκουριάσει. Πολύ πιο πρόσφατα, ο Ρομαντικός γενάρχης, ο Ζαν Ζακ Ρουσσό, πρώτα ξόρκισε τη γραφή και ύστερα φιλοτέχνησε τον Παράδεισο με τους «ευγενείς πρωτόγονους»· και δεν έπαψε ποτέ να βλέπει τη γραφή ως παρακμιακό συμπλήρωμα της ανόθευτης, ζωντανής ομιλίας. Στοχαστές και ανθρωπολόγοι, στις ρομαντικές προβολές τους, νιώθουν τη ζωντανή ομιλία ως πλήρη επικοινωνιακή διαδικασία, ως συμμετοχικό κύκλωμα άμεσης παρουσίας και ανταπόκρισης, ως οργανική εκδήλωση διευρυμένης ανθρώπινης κοινωνίας. Αντίθετα, η πράξη της γραφής είναι μοναχική, αφαιρεί από την πληρότητα του προφορικού κυκλώματος, ασκείται έξω από τα λειτουργικά πεδία της ανθρώπινης κοινωνικότητας. Η ομιλία εορτάστηκε συχνά ως παλμός ζωής, το γράμμα κρίθηκε ως τύπος και ίχνος νέκρωσης.

Αλλά ήταν ο ίδιος αυτός Ρουσσό που εξομολογήθηκε: *γράφω γιατί αν δεν έγραφα ο κόσμος δεν θα καταλάβαινε ποτέ ποιος είμαι*. Η προφορικότητα είναι καλή για τα Ρομαντικά «φεστιβάλ» της προ-πολιτισμικής αθωότητας, αλλά όταν το ζητούμενο είναι να στοχαστείς αναλυτικά, να ορίσεις το ποιος είσαι, να κάνεις μια καταχώριση στο προσωπικό σου ημερολόγιο, να πετύχεις τις σκιάσεις και τις αποχρώσεις του λόγου που αποδίδουν με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια τα μύχια και τα ενδότερα της «εαυτοσύνης» σου – τότε σκύβεις και αναλαμβάνεις χαρτί και καλαμάρι στο μοναχικό εργαστήρι της γραφής σου· τότε, χωρίς τη βοήθεια

της συνοδευτικής χειρονομίας και του εύγλωττου επιτονισμού, ψηλαφάς και ζυγίζεις μια μια τις σκέτες λέξεις, υπολογίζεις τον δηλωτικό τους ήχο και τον συμπαραδηλωτικό τους απόηχο, θωπεύεις «υλιστικά» τα τιμαλφή του λόγου, ασθμαίνεις ώρες, σαν τον Φλομπέρ, πίσω από την επίζηλη «mot juste». Βγήκες, ναι, από το ζωντανό και πλήρες εκείνο κύκλωμα της προφορικότητας αλλά μπήκες στην τροχιά μιας γλωσσικής αυτοσυνειδησίας που ακμάζει μόνο όταν οι ακολουθίες των ήχων που αναβοσβήνουν ακαριαία στον χρόνο λάβουν υπόσταση ως σταθερές οπτικές ακολουθίες στον χώρο.

Το κατάλαβαν πρώτοι οι ανθρωπολόγοι (όχι στις Ρομαντικές στιγμές τους): χωρίς τη γραφή η αναλυτική και αφηρημένη σκέψη εκτελούν στενή τροχιά. Το επιβεβαίωσαν στη συνέχεια οι γλωσσολόγοι που, ακόμη και όταν όριζαν την ιδανική τους αφετηρία στην ομιλία, τη γραπτή αποτύπωση της γλώσσας έκαναν βατήρα για τα πορίσματα της επιστημοσύνης τους. Το τεκμηρίωσαν με την υψηλή τεχνολογία τους οι νευροφυσιολόγοι όταν μας είπαν ότι η γραφή κινητοποιεί το αριστερό εγκεφαλικό ημισφαίριο, που είναι το μηχανοστάσιο της αναλυτικής και αφαιρετικής σκέψης. Το αφηγούνται πειστικά οι χρονικογράφοι του πολιτισμού όταν συνδέουν την ανάπτυξη του στοχαστικού, φιλοσοφικού, επιστημολογικού και ιστοριοδικτικού λόγου με την προοδευτική επέλαση της γραφικής τεχνολογίας. Το σεισμικό πέρασμα από την προφορικότητα στη γραπτότητα έφερε τεκτονικές μετατοπίσεις της συνείδησης· ό,τι ακολούθησε, πρώτα με την ευρύτερη διάδοση του γραπτού λόγου και ύστερα με τα κινητά τυπογραφικά στοιχεία του Γουτεμβέργιου, ήταν απλώς μετασεισμοί.

Τα κατορθώματα της «δημιουργικής προφορικότητας» είναι θαυμαστά, αλλά, στο μέτρο που μπορούμε να τα ιχνηλατήσουμε σήμερα, τα αξιολογούμε μόνο στην ιστορική τους προοπτική ως συντελεσμένα πολιτισμικά φαινόμενα. Τα κατορθώματα της δημιουργικής γραφής έχουμε τη δυνατότητα να τα νιώσουμε εξ επαφής όταν, γράφοντας, ανακαλύπτουμε όλα τα συμπτώματα που ορίζουν τον έρωτα για τον λόγο: το παιχνίδι αναφορικότητας και αυτοαναφορικότητας, τα λόγια που μοιραζόμαστε σαν «κοινά παιδιά» με τους άλλους, τους υψηλής τεχνολογίας «διακειμενικούς» σπινθηρισμούς, και τόσα άλλα που οξύνθηκαν και «φούντωσαν» μαζί με την προκοπή της γραφής.

Και αν, όπως πολλοί επιμένουν, το έσχατο μυστήριο της δημιουργικής γραφής παραμένει απόρθητο και δίνεται μόνο ως «χάρισμα», τα ανατομικά μυστικά της ηδονής της μπορούμε να τα διδαχθούμε και να τα ψηλαφίσουμε και όλοι οι άλλοι που κατοικούμε στη χώρα της γραφής.

Ένα βιβλίο για τη **δημιουργική γραφή στο σχολείο** που λειτουργεί ως χώρος συνάντησης και συνομιλίας κειμένων, προσώπων και διδακτικών πρακτικών.

Περιέχει

- κατατοπιστικές **εισηγήσεις** για τη δημιουργική γραφή και τη διδασκαλία της,
- ένα πολυφωνικό **συγγραφικό εργαστήριο** διακεκριμένων δημιουργών,
- φρέσκες και εύκολα εφαρμόσιμες **διδακτικές ιδέες** και **διδακτικά σε-νάρια** για την αξιοποίηση της δημιουργικής γραφής σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, μαζί με τα οικεία **φύλλα εργασίας**, αλλά και παραρτήματα με κείμενα μαθητών.

Η δημιουργική γραφή είναι το καθαρό αεράκι που θέλουμε να πνεύσει στο σχολείο, να ανακατέψει τις σελίδες των βιβλίων, να ξεσηκώσει τα μυαλά των παιδιών. Να τους δείξει στην πράξη πως η δημιουργία μέσα από τις λέξεις, η συγγραφή και η ανάγνωση λογοτεχνίας μπορούν να τους μάθουν πολλά κι ενδιαφέροντα πράγματα για τη ζωή και τον κόσμο.

ISBN 978-618-03-0779-5

9 786180 307795

ΒΟΗΘ. ΚΟΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 80779